НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Пометун О.І., Сєрова Г.В., Ремех Т.О.

Про стан упровадження курсу «Громадянська освіта» (8 клас) у І семестрі 2025–2026 навчального року

Вибірка: 1 333 учнів • 218 вчителів • заклади загальної середньої освіти різних регіонів України

аналітичний звіт

Електронне видання

Київ
Інститут педагогіки НАПН України
2026

УДК 37.013.2:323:37.091.3
П 55

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 7 від 18 червня 2026 року)

Рецензенти:
Пишко О.Л., кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії суспільно-гуманітарної освіти, доцент кафедри методики і змісту освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Горошкіна О.М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

П 55 **Про стан упровадження курсу «Громадянська освіта» (8 клас) у І семестрі 2025–2026 навчального року** [Електронний ресурс] : аналітичний звіт / Пометун О. І., Сєрова Г. В., Ремех Т. О.; [за наук. ред. Пометун О. І.] ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ : Інс-т педагогіки НАПН України, 2026. – 43 с. : іл.

ISBN 978-617-9006-37-1

У звіті представлено результати аналітичного дослідження стану впровадження курсу «Громадянська освіта» у 8 класі першого року його реалізації. На основі опитування учнів та вчителів проаналізовано сприйняття курсу, особливості організації навчання, використання підручника та електронних ресурсів, а також визначено основні труднощі впровадження. Виявлено позитивне загальне ставлення до курсу за наявності розривів між задекларованим потенціалом діяльнісного навчання та його практичною реалізацією. Обґрунтовано потребу посилення методичної підтримки вчителів, оптимізації навчального часу та розвитку цифрових інструментів як умов підвищення ефективності курсу.

Видання розраховане на фахівців у галузі освіти та науковців, які займаються методикою навчання історії, правознавства та громадянської освіти; учителів-практиків, розробників навчальних програм і авторів підручників для закладів загальної середньої освіти; управлінців у сфері освіти та методистів.

УДК 37.013.2:323:37.091.3

ISBN 978-617-9006-37-1

© Інститут педагогіки НАПН України, 2026
© Пометун О., Сєрова Г., Ремех Т., 2026

ЗМІСТ

Передмова…….. 4

1. Актуальність, завдання та методологія дослідження…… 5

2. Загальна характеристика вибірки …… 11

3. Сприйняття курсу «Громадянська освіта»…….. 13

4. Оцінка підручника ……..…….. 18

5. Оцінка уроків та навчального процесу …… 25

6. Електронний додаток: використання та оцінки ...……..…….…… 28

7. Труднощі та виклики впровадження …… 29

8. Найцікавіші теми та позитивний досвід …….. 34

9. Пропозиції щодо вдосконалення …….. 35

10. Ключові висновки та рекомендації ……. 37

Використані джерела ……..…… 41

ПЕРЕДМОВА

Реформа загальної середньої освіти в межах Концепції «Нова українська школа» зумовила докорінне переосмислення змісту й цілей громадянської та історичної освітньої галузі. Пріоритетом нині є не лише засвоєння знань, а й формування компетентної особистості, здатної до критичного мислення, відповідальної участі в житті демократичного суспільства та ефективної соціальної взаємодії.

В умовах повномасштабної російської агресії та глобальних викликів громадянська освіта трансформується в дієвий інструмент зміцнення національної стійкості. Нині критично необхідним є розвиток медіаграмотності, вміння протидіяти пропаганді та глибоке усвідомлення власної громадянської ідентичності в контексті європейських демократичних цінностей.

Упровадження курсу «Громадянська освіта» в 8 класі створює умови для аналізу досвіду першого року його викладання. Це дослідження фокусується на двох перспективах – учительській та учнівській, що дозволяє виявити спільні тенденції й системні розбіжності у сприйнятті курсу для його подальшого методичного вдосконалення.

Пропонований звіт презентує результати емпіричного дослідження першого року впровадження 17-годинного курсу у 8 класі. Його підготовлено на основі опитування учасників освітнього процесу з різних регіонів України. Метою дослідження є виявлення особливостей сприйняття змісту й методики курсу, а також визначення чинників, що впливають на ефективність його реалізації. Роботу проведено науковцями відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України: Оленою Пометун, Галиною Сєровою та Тетяною Ремех.

1. АКТУАЛЬНІСТЬ, ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Актуальність дослідження

Сучасна громадянська освіта в Україні, відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020)[1], спрямована на розвиток компетентностей, пов'язаних із демократичною культурою, правовою свідомістю та навичками конструктивної соціальною взаємодії.

Упровадження громадянської освіти в Україні пройшло кілька ключових етапів:

становлення (1990-ті рр.): ознайомлення з базовими демократичними цінностями та початкове формування змісту громадянської освіти;

інституціоналізація (2000-ні рр.): розроблення перших навчальних програм, створення підручників та методичного інструментарію з громадянської освіти;

системна інтеграція (з 2018 р.): ухвалення Концепції розвитку громадянської освіти, запровадження обов'язкового курсу в 10 класі. визначення громадянської освіти як обов'язкового складника базової середньої освіти в межах реформи НУШ (Типова освітня програма 2024 р.), що забезпечило тяглість навчання з 6 по 9 клас (Окуньовська, 2023; Пометун, 2023; Ремех, 2023; Ремех, Сєрова, 2026)[2].

Курс «Громадянська освіта» у 8 класі інтегрує вимоги НУШ щодо формування свідомого громадянина. Його місія – це надати не лише знання, а сформувати стійку систему цінностей учнівства, що включає:

---

[1] Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/

[2] Окуньовська, Ю.В. (2023). Становлення громадянської освіти в Україні // Політичне життя. (Лип 2023), 13-17. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.2.2; Пометун О.І. (2023). Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України // Український педагогічний журнал. №2. С. 62–72. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72; Ремех, Т.О. (2023). Становлення освіти для демократії в Україні на межі XX–XXI століть. Актуальні аспекти змісту суспільствознавчих дисциплін та інноваційні методики і технології їх навчання та викладання. *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph.* Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 244–262. https://lib.iitta.gov.ua/735492/; Ремех, Т.О., Сєрова, Г.В. (2026). Розвиток громадянської компетентності учнів в умовах цифрової та соціальної трансформації суспільства // Інноваційна педагогіка. Вип. 92. Том 2. 39–43. https://doi.org/10.32782/ip/92.2.7

ідентичність: усвідомлення себе частиною українського народу, держави Україна та європейської спільноти;

демократію: практичне розуміння прав і свобод людини та ідей миру;

дієвість: готовність та здатність до активної участі в житті громади.

Змістове ядро курсу є *мультидисциплінарним:* воно поєднує основи таких наук як історія, правознавство, філософія, культурологія, соціологія та психологія, створюючи універсальну базу для розуміння того, як функціонує сучасні держава та суспільство.

Зміст курсу «Громадянська освіта» для базової школи визначено Державним стандартом базової середньої освіти (2020)[3] та відповідними модельними навчальними програмами, що корелюють із підходами Ради Європи та міжнародними стандартами (Kerr, 1999; Print, 2007)[4]. Однак дослідження свідчать, що ефективність освіти залежить не лише від програми, а від того, як курс «переживається» учнями через інтерактивні методи навчання, демократичну атмосферу в класі й можливості реальної громадської участі (Schulz et al., 2023)[5].

Науковці розглядають громадянську освіту як синтез когнітивного, ціннісного та діяльнісного компонентів (Hoskins et al., 2012)[6]. Проте в освітній практиці почасти виникає розрив між задекларованими цілями та реальним досвідом учнів (Biesta, 2011)[7], що може виявлятися на трьох рівнях:

змістовий: різниця між запланованою та фактично реалізованою програмою;

---

[3] Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/

[4] Kerr, D. (1999). *Citizenship education: An international omparison.* International Review of Curriculum and Assessment Frameworks, 1(1), 1-23; Print, M. (2007). Citizenship education and youth participation in democracy. British Journal of Educational Studies, 55(3), 325–345. https://doi.org/10.1111/j.1467-8527.2007.00382.x

[5] Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., Losito, B., & Agrusti, G. (2023). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022: international report.* Amsterdam: IEA. https://doi.org/10.1007/978-3-031-20113-4

[6] Hoskins, B., Villalba, E., Van Nijlen, D., & Sas, A. (2012). Civic Competence of Youth in Europe: Measuring Cross National Variation Through the Creation of a Composite Indicator. Social Indicators Research, 123(2), 431–457. https://doi.org/10.1007/s11205-014-0746-z

[7] Biesta, G. J. J. (2011). *Learning Democracy in School and Society: Education, Lifelong Learning, and the Politics of Citizenship*. Sense Publishers. http://dx.doi.org/10.1007/978-94-6091-512-3

перцептивний: розбіжність між педагогічним задумом вчителя та сприйняттям учнів;

ресурсний: невідповідність задекларованих в МНП цілей наявним ресурсам (час, підготовка вчителя).

Аналіз цього розриву в українських школах є критично важливим, оскільки стан адаптації учасників освітнього процесу безпосередньо впливає на якість реалізації громадянської освіти.

Перший рік упровадження курсу «Громадянська освіта» в 8 класі створює унікальну можливість для його емпіричного аналізу з урахуванням двох перспектив – учительської та учнівської. Такий двоперспективний підхід (*teacher–student alignment*) використовують у міжнародних дослідженнях якості освіти (OECD TALIS, 2018)[8]. Він дозволяє виявити не лише спільні тенденції, а й системні розбіжності у сприйнятті курсу, які часто залишаються поза увагою при односторонньому аналізі.

1.2. Мета дослідження

Метою цього дослідження є комплексний аналіз результатів упровадження курсу «Громадянська освіта» у 8 класі на основі порівняння досвіду вчителів і сприйняття учнів, а також визначення чинників, що впливають на ефективність його реалізації.

1.3. Завдання дослідження

1. Проаналізувати загальне сприйняття курсу вчителями та учнями у перший навчальний рік його впровадження.
2. Виявити особливості організації освітнього процесу та їхній зв’язок із учнівським досвідом.
3. Визначити основні труднощі освітнього процесу з позицій учителів та здобувачів освіти та зони розбіжностей між ними.

[8] OECD TALIS (2018). Results (Volume I): *Teachers and School Leaders as Lifelong Learners.* OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/1d0bc92a-en

4. Запропонувати напрямки методичного вдосконалення курсу на основі виявлених даних.

1.4. Методологія дослідження

Для досягнення мети дослідження було обрано *дизайн змішаного типу* (mixed methods research), що передбачає інтеграцію кількісних та якісних методів збору й аналізу даних (Creswell, 2014)[9]. Такий підхід дозволяє не лише зафіксувати статистичні закономірності впровадження нового курсу, а й глибше зрозуміти суб'єктивні сенси, які вкладають у цей процес його безпосередні учасники (вчителі та учні).

Дослідження має *описово-аналітичний характер* і структуроване за такими напрямами:

Порівняльний аналіз позицій: ключовим елементом дизайну є паралельне вивчення двох поглядів – вчительського та учнівського, що дає змогу реалізувати принцип перевірки результатів через зіставлення різних джерел інформації та виявити точки перетину або розбіжності між педагогічними намірами вчителів і реальним навчальним досвідом учнів.

Хронологічна специфіка: робота фокусується на критично важливому етапі – першому році впровадження обов'язкового курсу «Громадянська освіта» у 8 класі (2025–2026 навчальний рік). Аналіз цього періоду дає змогу зафіксувати процес адаптації освітньої системи до вимог НУШ у реальному часі.

Рівні аналізу даних:

кількісний етап: спрямований на виявлення узагальнених тенденцій, охоплення репрезентативної вибірки та визначення типових труднощів, з якими стикаються учасники освітнього процесу;

якісний етап: дає змогу інтерпретувати отримані дані, розкриваючи змістове наповнення освітніх практик, атмосферу в класі та характер суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі.

[9] Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. https://doi.org/10.5539/ELT.V12N5P40

Такий методологічний вибір забезпечує високу об’єктивність висновків, оскільки впровадження нового курсу розглядається не як статичний факт, а як динамічний процес взаємодії між тими, хто навчає, і тими, хто навчається. Це допомагає виявити системні виклики, які можуть залишатися поза увагою при використанні лише одного методу дослідження.

Кількісні дані оброблено методами описової статистики (частотні розподіли, середні значення, стандартні відхилення). Зіставлення вчительських і учнівських відповідей на тематично парні запитання здійснено шляхом порівняння відсоткових розподілів. Відповіді на відкриті запитання проаналізовано методом тематичного кодування з подальшим групуванням у категорії.

Обмеження дослідження. Варто врахувати, що участь в опитуванні була добровільною, тому в ньому могли бути представлені переважно найбільш активні та вмотивовані вчителі. Також заклади загальної середньої освіти різних регіонів представлені нерівномірно. Дослідження має узагальнений характер: ми не порівнювали ефективність конкретних підручників чи модельних навчальних програм (МНП), за якими працюють учителі. Крім того, оскільки дані базуються на самозвітах респондентів, існує ймовірність того, що вони прагнули надати соціально очікувані відповіді. Варіативність відкритих відповідей потребувала додаткового узагальнення під час їхнього якісного аналізу.

На момент проведення дослідження курс «Громадянська освіта» для 8 класу реалізовувався за двома чинними модельними навчальними програмами: МНП авторського колективу під керівництвом О. Пометун[10] та МНП авторського колективу під керівництвом І. Василькiв[11]. Відповідно до цих програм функціонують два підручники: підручник авторського колективу у

[10] Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти (Пометун та ін.). (2024). https://hromadyanska-osvita-8-kl-pometun-ta-in-27082024.pdf

[11] Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти (Василькiв та ін.). (2024). https://hromadyanska-osvita-8-kl-vasylkiv-ta-in-27082024.pdf

складі О. Пометун, Т. Ремех, Г. Сєрова[12] та підручник авторського колективу у складі І. Васильків, В. Кравчук, І. Танчин[13]. Опитування охоплювало вчителів та учнів, які працювали за обома програмами та обома підручниками. Такий підхід зумовлений метою дослідження – з'ясувати загальні тенденції впровадження курсу незалежно від обраного навчально-методичного комплекту.

Емпіричну базу дослідження сформовано шляхом проведення серії опитувань із використанням спеціально розробленого інструментарію. Збір даних здійснювався за допомогою двох структурованих онлайн-анкет, розгорнутих на платформі Google Forms, що дозволило забезпечити анонімність респондентів та оперативність опрацювання відповідей.

Методика опитування. Анкети для кожної групи (вчителів та учнів) розроблялися окремо, але мали спільні блоки для подальшого порівняння результатів. Анкета для вчителів охоплювала 42 показники (змінні). Вона містила як закриті запитання зі шкалою оцінювання Лейкерта (від «зовсім не згоден» до «повністю згоден»), так і відкриті запитання. Це дало змогу не лише виміряти частоту використання певних методик, а й отримати розгорнуті коментарі вчителів щодо їхньої реальної практики.

Анкета для учнів була адаптована до вікових особливостей восьмикласників і складалася з 27 показників (змінних). Використання формату, аналогічного вчительській анкеті (шкала Лайкерта та відкриті запитання), дозволило поєднати кількісну точність із якісною глибиною учнівських рефлексій. Для забезпечення комплексної оцінки процесу впровадження курсу обидва інструменти були структуровані за чотирма взаємопов'язаними блоками:

[12] Громадянська освіта: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти (2025) / О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г.В. Сєрова. Київ : Освіта. 96 с. https://shkola.in.ua/3300-hromadianska-osvita-8-klas-pometun.htmll

[13] Громадянська освіта : Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти (2025) / І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин. Тернопіль : Астон, 2025. https://pidruchnyk.com.ua/2988-gromadianska-osvita-vasylkiv-8-klas-2025.html

1) ціннісне ставлення до курсу: виявлення позицій респондентів щодо актуальності та необхідності курсу в сучасних умовах;

2) практика щоденного уроку: аналіз методів навчання, рівня взаємодії між учителем та учнями, а також атмосфери в класі під час обговорення суспільно значущих тем;

3) навчально-методичне забезпечення: оцінка досвіду роботи з паперовими підручниками, електронними ресурсами та мультимедійним контентом;

4) виклики та перспективи розвитку: фіксація труднощів, що виникали під час першого року навчання, та збір пропозицій щодо вдосконалення програми чи методики викладання з позицій обох груп.

Використання ідентичних тематичних блоків для вчителів та учнів дозволило застосувати метод перехресного аналізу. Це дало змогу не лише виміряти ефективність окремих компонентів курсу, а й оцінити ступінь узгодженості між педагогічним наміром (що хотів донести вчитель) та реальним сприйняттям навчального матеріалу учнями. Кількісні дані було доповнено тематичним аналізом відкритих відповідей, що забезпечило високу достовірність отриманих висновків.

2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ

2.1. Учні

До опитування було залучено 1 333 учнів 8 класів закладів загальної середньої освіти різних регіонів України, зокрема, Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Рівненської, Харківської, Черкаської областей. Опитування проводилось у закладах, де курс «Громадянська освіта» викладався впродовж І семестру 2025–2026 н.р. в обсязі 17 годин (0,5 год/тиждень). Розподіл за підручниками такий (Рис.1): О. Пометун, Т. Ремех, Г. Сєрова «Громадянська освіта» – 896 учнів (67,2%); І. Васильків, В. Кравчук, І. Танчин «Громадянська освіта» – 51 учень (3,8%); «За

іншим підручником» – 323 учні (24,2%); «Взагалі не маємо підручника» – 34 учні (2,5%); не вказали – 29 (2,2%).

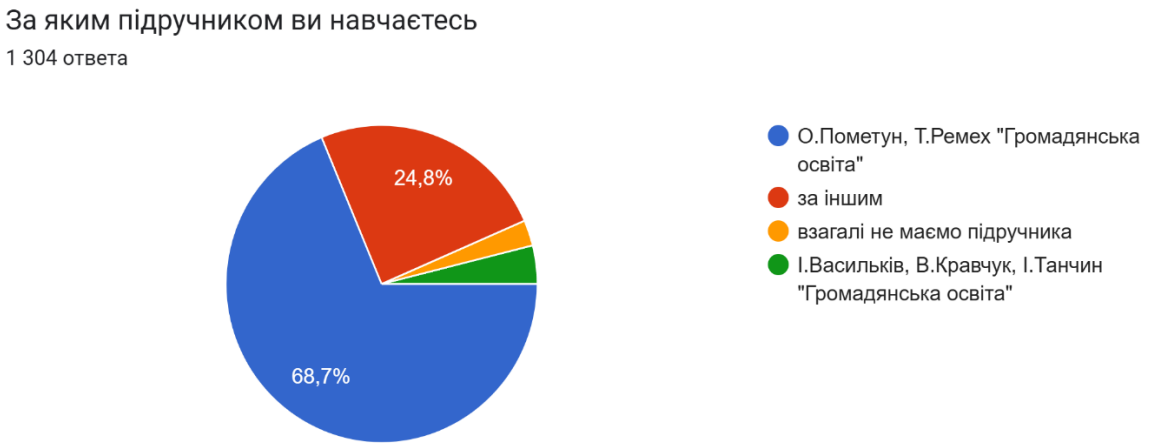

Рис. 1. Діаграма відповідей учнів на запитання «За яким підручником ви навчаєтесь» (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

Важливо, що значна частина учнів, які обрали варіант «за іншим підручником», згідно з відкритими відповідями та назвами закладів загальної середньої освіти також навчалася за підручником авторів О. Пометун, Т. Ремех, Г. Сєрова або І. Васильків, В. Кравчук, І. Танчин. Хоча фактичний розподіл є більш збалансованим, для кількісного аналізу використано лише дані з чітко ідентифікованими назвами підручників.

2.2. Вчителі

Було опитано 218 учителів громадянської освіти. Географія охоплює заклади загальної середньої освіти (гімназії, ліцеї,) щонайменше 10 областей, серед яких – Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Одеська, Рівненська, Харківська, Черкаська та ін.

Аналіз педагогічного стажу учасників засвідчив, що більше половини респондентів (57,8%, або 126 осіб) мають досвід роботи понад 20 років. Решта опитаних розподілилася так: стаж від 10 до 20 років – 16,5% (36 осіб); від 5 до 10 років – 13,8% (30 осіб); до 5 років – 11,9% (26 осіб) (Рис. 2).

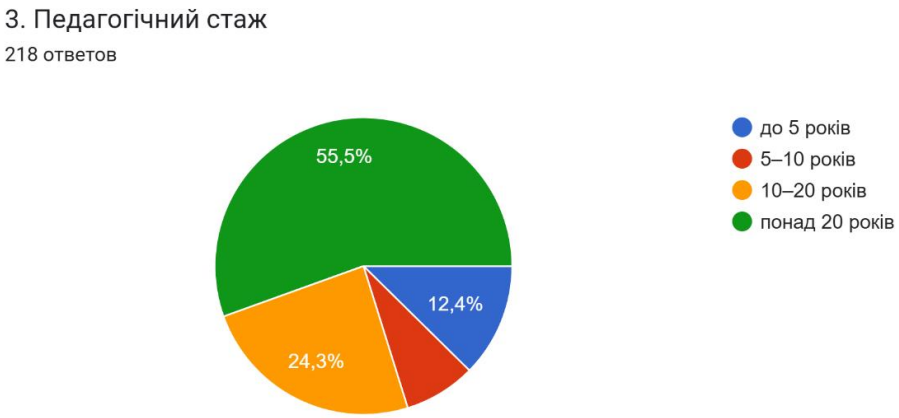

Рис. 2. Діаграма відповідей вчителів на запитання «Ваш педагогічний стаж» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів)

Таким чином, більшість учителів-респондентів – це досвідчені фахівці з великим педагогічним стажем, які вперше викладають курс «Громадянська освіта» у 8 класі. Такий контекст є визначальним: значний педагогічний досвід тут поєднується з необхідністю опановувати нову методику.

Підручник О. Пометун, Т. Ремех, Г. Сєрової використовується як основний у роботі більшості опитаних учителів. Водночас частина вчителів зазначила, що формально обрали цей підручник, хоча фактично використовують інший.

3. СПРИЙНЯТТЯ КУРСУ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»

3.1. Оцінка курсу учнями

Ставлення учнів до значущості й актуальності курсу «Громадянська освіта» вимірювалося через оцінювання трьох ключових тверджень (Рис. 3).

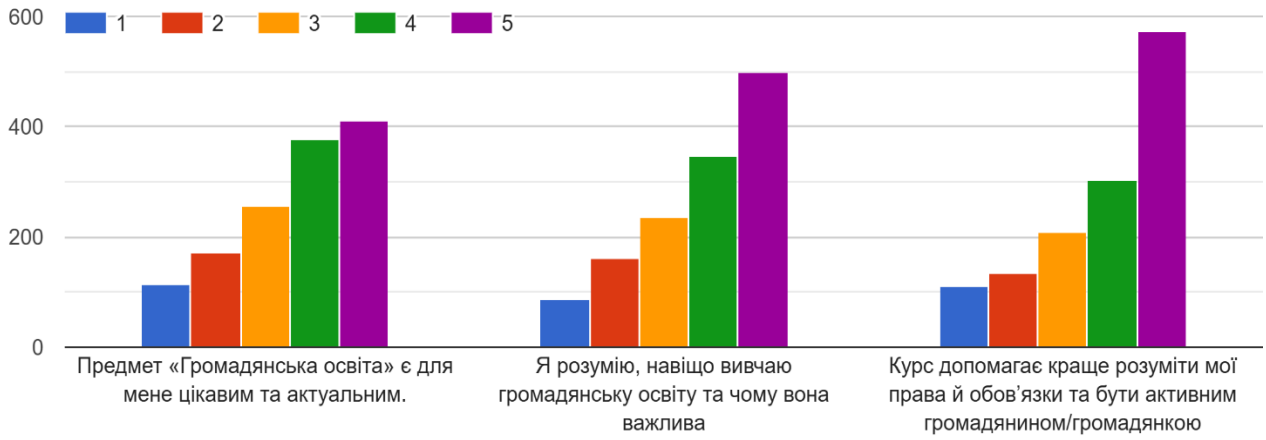

Рис. 3. Діаграма відповідей учнів щодо ставлення до значущості й актуальності курсу «Громадянська освіта» (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

Загальні результати наведено в таблиці нижче.

Твердження	Середнє	% оцінок 4–5
Предмет є цікавим та актуальним	3.60	59.3%
Розумію, навіщо вивчаю ГО	3.76	63.5%
Курс допомагає розуміти права й обов'язки	3.82	65.7%

Майже 60% учнів вважають курс цікавим і актуальним (M=3,60), а ще більша частка (65,7%) стверджує, що курс допомагає краще розуміти власні права й обов'язки. Усвідомлену мотивацію до вивчення громадянської освіти демонструють 63,5% опитаних. Значення середніх у діапазоні 3,60–3,82 свідчать про загалом позитивне, але неоднорідне сприйняття. Приблизно кожен п’ятий учень наразі не вбачає особистого сенсу в курсі. Це є серйозним викликом для методики викладання громадянської освіти та вимагає посилення мотиваційного компонента уроків.

Аналіз відповідей учнів на відповідні відкриті питання засвідчив широкий спектр їхнього суб'єктивного досвіду. Серед позитивних коментарів можна виокремити такі:

«Цей предмет дуже цікавий і корисний, допомагає розуміти свої права та обов'язки»;

«Громадянська освіта вчить нас бути відповідальними громадянами, знати свої права й обов'язки та поважати інших. Вона допомагає краще розуміти, як працює держава і як кожен може впливати на життя суспільства»;

«Предмет «Громадянська освіта» допомагає мені зрозуміти права й обов'язки людини та бути відповідальним громадянином».

Водночас частина учнів оцінює предмет стримано або критично. Наприклад:

«Для мене це предмет для відпочинку»;

«Не основний предмет, але важливий теж»

Такі реакції свідчать про відсутність сталого консенсусу щодо статусу курсу в учнівському середовищі: його сприйняття суттєво різниться залежно від методичного підходу вчителя та конкретного шкільного контексту.

3.3. Оцінка курсу вчителями: досвід впровадження

Оцінки вчителів щодо ефективності курсу є помітно вищими за учнівські. Така «асиметрія сприйняття» є типовою для освітніх досліджень: педагоги зазвичай схильні до більшого оптимізму в оцінюванні результатів навчання, ніж безпосередні отримувачі освітніх послуг – учні (Рис. 4).

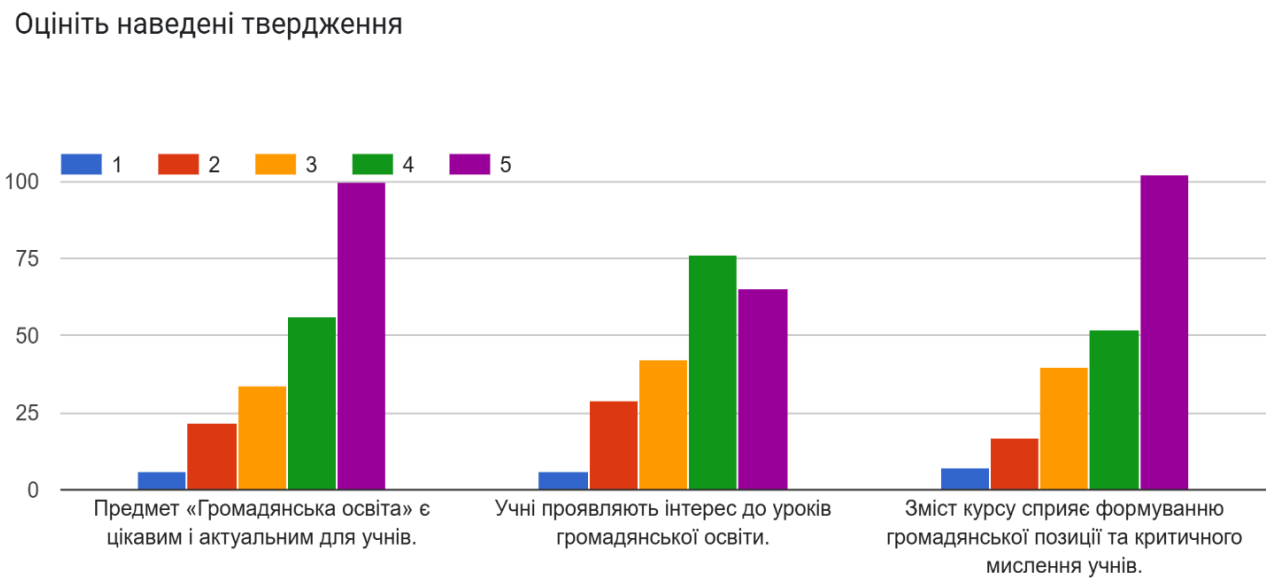

Рис. 4. Діаграма відповідей вчителів щодо оцінки курсу «Громадянська освіта» (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

Загальні результати наведено в таблиці нижче.

Твердження	Середнє	% оцінок 4–5
Предмет цікавий і актуальний для учнів	4.02	71.6%
Учні проявляють інтерес до уроків	3.76	64.7%
Зміст сприяє громадянській позиції	4.03	70.6%

Понад 70% учителів оцінюють курс як цікавий і актуальний для учнів (M=4,02), а 70,6% переконані, що його зміст сприяє формуванню громадянської позиції та критичного мислення учнів. При цьому учнівський інтерес до уроків вчителі оцінюють дещо нижче (M=3,76, 64,7%). Це свідчить про те, що частина вчителів усвідомлює: залученість учнів до роботи на уроці не завжди є стабільною.

Відповідаючи на відкриті питання щодо оцінки курсу вчителі зазначають таке:

«Учні позитивно сприймають предмет, він виховує патріотичні почуття, допомагає соціалізуватися»;

«Предмет «Громадянська освіта» є надзвичайно важливим для формування свідомого, відповідального громадянина, особливо в сучасних умовах»;

«Спочатку було здивування, потім інтерес, наприкінці — смуток, що тільки один семестр»;

«Учні вважають предмет не обов'язковим і не серйозно до нього відносяться, бо вважають, що це не основний предмет».

Отримані результати підтверджують: курс викликає стійкий інтерес, проте він ще не посів стабільного місця в ієрархії шкільних предметів з погляду учнів. Це вказує на процес поступової адаптації курсу та формування його авторитету в освітньому просторі.

3.1. Загальне сприйняття курсу

Аналіз загального сприйняття курсу громадянської освіти засвідчив, що обидві групи респондентів – і вчителі (n=218), і учні (n=1333) – оцінюють його переважно позитивно, хоча рівень цього оцінювання є неоднорідним. Подібна тенденція простежується і в оцінках значущості курсу, де вчителі також демонструють вищі показники порівняно з учнями.

Щодо очікуваних результатів курсу, респонденти обох груп найчастіше називали практичні знання про права й обов'язки громадянина, а також комунікативні навички – вміння аргументовано висловлювати власну думку й вести дискусію.

Водночас відповіді розійшлися щодо третьої групи показників – аналітичних навичок. Учителі значно частіше вказували на розвиток громадянської позиції учнів та критичного мислення як ключові очікувані результати курсу.

Натомість учні акцентували увагу переважно на прикладних аспектах: знанні власних прав та орієнтуванні у повсякденних життєвих ситуаціях. Зокрема, важливість формування громадянської позиції учнів та критичного мислення відзначили 70,6% вчителів проти 65,7 % учнів (Табл.1).

Таблиця 1.

Порівняння оцінок учнів і вчителів щодо курсу громадянської освіти

Параметр	**Учні (n=1333) M**	**SD**	**% (4–5)**	**Учителі (n=218) M**	**SD**	**% (4–5)**
Інтерес до курсу / актуальність	3,60	1,28	59,3	4,02	1,13	71,6
Розуміння значущості курсу	3,76	1,25	63,5	3,76	1,10	64,7
Практична цінність (права, громадянська участь)	3,82	1,31	65,7	4,03	1,12	70,6

Примітка. Оцінювання за шкалою Лайкерта від 1 (повністю не погоджуюсь) до 5 (повністю погоджуюсь). M – середнє арифметичне; SD – стандартне відхилення; % (4–5) – частка респондентів, які обрали високі оцінки.

4. ОЦІНКА ПІДРУЧНИКА

4.1. Оцінка підручника учнями

Учні оцінювали підручник (як правило, підручник авторського колективу О. Пометун, Т. Ремех та Г. Сєрової або той, що є в наявності) за визначеними параметрами за шкалою від 1 до 5 (Рис. 5)

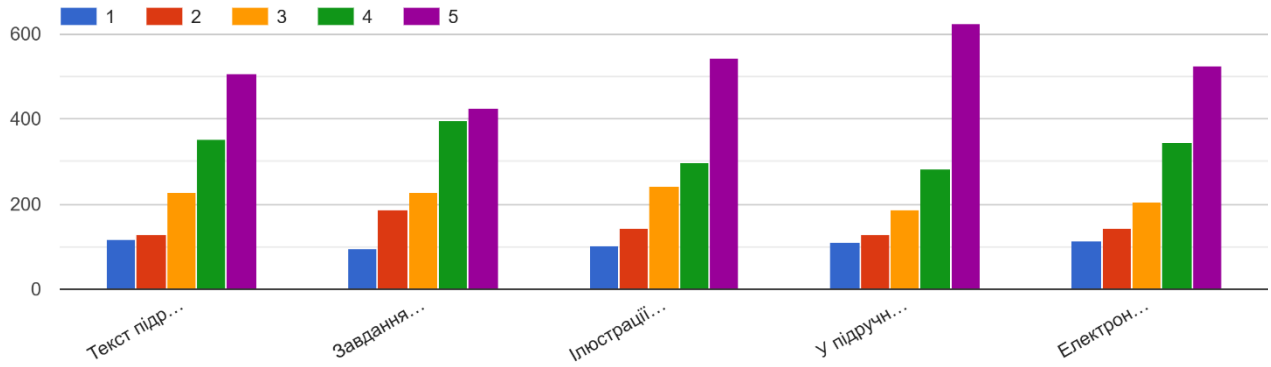

Рис.5. Діаграма відповідей учнів щодо оцінювання підручника (О. Пометун та ін.) за вибраними параметрами (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

Примітка: ***Параметри оцінки підручника***

1. Текст підручника зрозумілий
2. Завдання допомагають розібратися в темах
3. Ілюстрації привабливі й корисні
4. Без стереотипів, підтримує рівність
5. Е-матеріали корисні та прості

Найвищий показник серед параметрів – відсутність стереотипів і підтримка рівності (M=3,89, 68,0%). Цей результат є особливо значущим з огляду на вікову аудиторію та воєнний контекст: учні засвідчують, що зміст підручника ґрунтується на повазі до різноманітності. Зрозумілість тексту оцінена на M=3,75 (64,4%), що підтверджує загальну доступність викладу матеріалу. Водночас результати вказують на те, що приблизно кожен третій учень відчуває певні труднощі під час опрацювання текстових масивів.

Електронні матеріали оцінено на M=3,76 (65,1%), що свідчить про їх затребуваність, проте відкриті коментарі вказують на наявність технічних проблем у частини користувачів.

Середній бал оцінки підручника «Громадянська освіта» учнями становить M=3,86 (69,9% респондентів оцінили його на 4 та 5 балів).

Загальна оцінка учнями курсу і підручника «Громадянська освіта» (авт. О. Пометун та ін.) представлені в діаграмі на рис. 6.

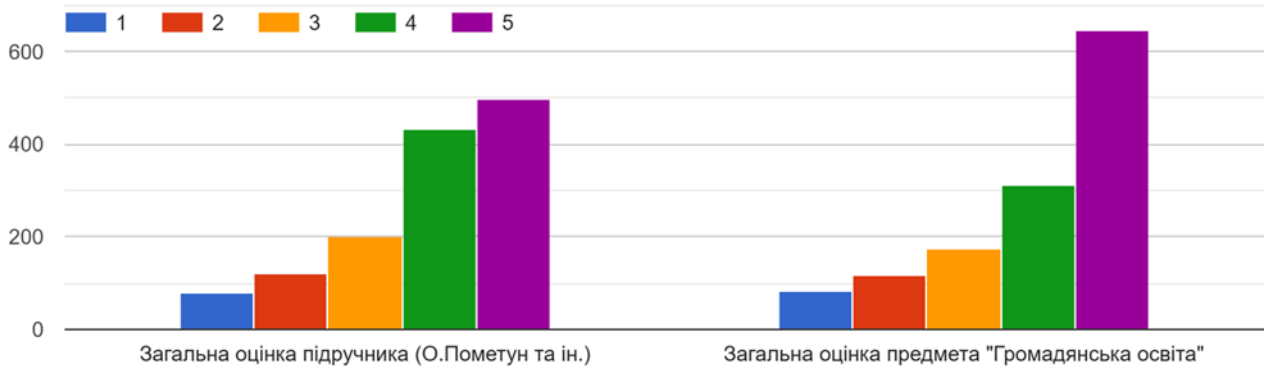

Рис. 6. Діаграма відповідей учнів щодо оцінки курсу і підручника «Громадянська освіта» (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

Високий рівень затребуваності видання підтверджують і прогнози користувачів: 64,7% учнів готові рекомендувати цей підручник наступному поколінню восьмикласників, ще 32,1% обрали варіант «можливо», й лише 3,2% респондентів відповіли негативно (див. таблицю нижче). Такі результати є вагомим показником довіри до навчального матеріалу, що особливо значущо для нового курсу, який лише формує свої традиції в українській школі.

Відповідь	Кількість учнів	Частка
Так — рекомендую наступному поколінню	863	64,7%
Можливо	428	32,1%
Ні	42	3,2%

У відповідях на відкриті питання щодо оцінки підручника учні зазначають:

«Підручник дуже інформативний, тому хочеться вчитися саме по ньому»;

«Підручник зрозумілий і містить корисну інформацію з тем громадянської освіти. Електронний ресурс зручний, допомагає краще закріпити матеріал»;

«Мені подобається підручник, бо хоча він тонкий, але все одно відповідає на всі важливі питання»;

«Іноді трапляються складні терміни, які потребували додаткового пояснення».

4.2. Оцінка підручника вчителями

Учителі оцінювали підручник за 18 параметрами, що стосуються відповідності програмі (Рис. 7), методичного апарату (Рис. 8), структури й потенціалу диференціації (Рис.9).

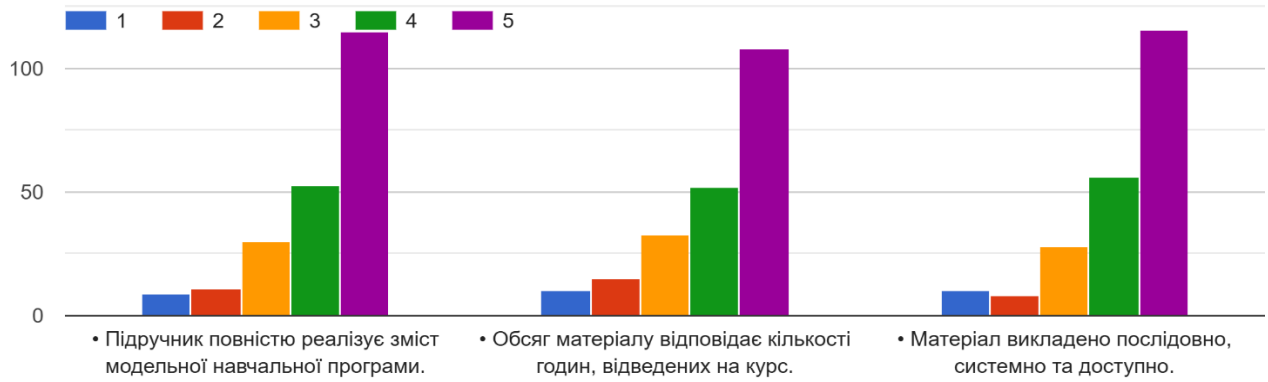

Рис. 7. Діаграма відповідей учителів щодо відповідності підручника модельній навчальній програмі (підручник О.Пометун та ін.) за вибраними параметрами (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

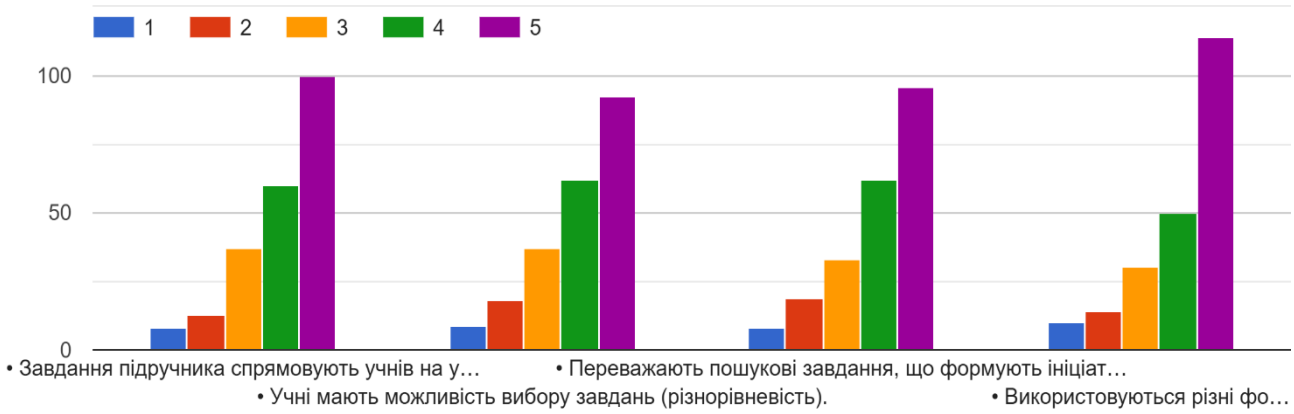

Рис. 8. Діаграма відповідей учителів щодо реалізації компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів засобами підручника (підручник О.Пометун та ін.) за вибраними параметрами (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

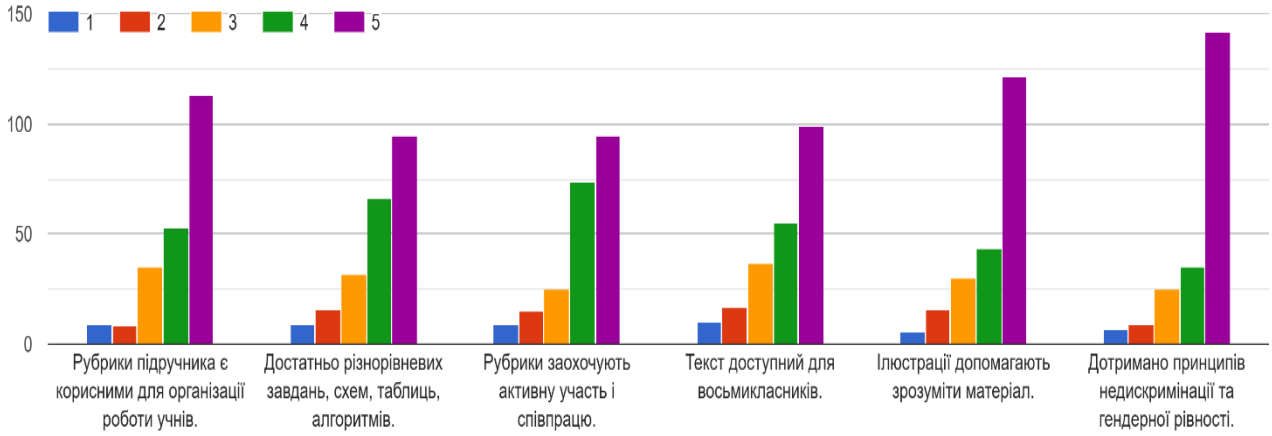

Рис. 9. Діаграма відповідей учителів щодо методичного апарату та структури підручника (О.Пометун та ін.) за вибраними параметрами (скріншот з Google Форми анкети для вчителів)

Узагальнені результати оцінювання підручника вчителями, представлені у таблиці нижче, свідчать про високий рівень схвалення навчального матеріалу професійною спільнотою. Педагогічні оцінки є помітно вищими за учнівські,

що підтверджує відповідність видання методичним вимогам та очікуванням вчителів.

Параметр підручника	Серед.	% (4–5)
Реалізує зміст навчальної програми	4.17	77.1%
Обсяг відповідає кількості годин	4.07	73.4%
Матеріал послідовний і доступний	4.19	78.9%
Завдання на цінності/самонавчання	4.06	73.4%
Вибір завдань (різнорівневість)	3.96	70.6%
Пошукові завдання, критичне мислення	4.00	72.5%
Різні форми роботи	4.12	75.2%
Рубрики корисні для роботи	4.16	76.1%
Різнорівневі завдання, схеми	4.02	73.9%
Рубрики заохочують участь	4.06	77.5%
Текст доступний для 8-класників	3.99	70.6%
Ілюстрації допомагають	4.19	76.1%
Недискримінація, гендерна рівність	4.36	81.2%
Практичні завдання, приклади	4.11	77.5%
Баланс теорії і діяльності	4.04	74.8%
Творчі та пошукові завдання	4.11	77.5%
Диференційоване навчання	4.07	75.2%
Загальна оцінка підручника	4.32	88.1%

Найвищий рейтинг отримали параметри «Загальна оцінка підручника» (M=4,32, 88,1%) та «Дотримано принципів недискримінації та гендерної рівності» (M=4,36, 81,2%). Найнижчі показники мають «Обсяг відповідає кількості годин» (M=4,07) та «Учні мають вибір завдань (різнорівневість)» (M=3,96). Останні два показники безпосередньо пов’язані з головним практичним викликом – дефіцитом навчального часу.

Результати опитування вчителів, подані у таблиці нижче, свідчать про високий рівень лояльності вчительської спільноти до підручника та запит на його подальше впровадження.

Відповідь	Кількість	Частка
Так	164	75,2%
За умови доопрацювання	42	19,3%
Ні	12	5,5%

Троє з чотирьох вчителів готові продовжувати роботу з підручником, 19,3% підтримують підручник за умови доопрацювання (їхні пропозиції детально розглянуто в розділі 9).

На основі відгуків респондентів сформовано перелік сильних сторін видання, які отримали найбільшу підтримку вчительської спільноти:

1. Методичне різноманіття і баланс між теорією та активними формами роботи
2. Відповідність навчальній програмі НУШ та компетентнісний підхід
3. Яскрава, сучасна ілюстративна складова; нагадує форму мультимедійного ресурсу
4. Зручний і змістовний е-додаток
5. Лаконічний і доступний виклад матеріалу без перевантаження
6. Орієнтація на реальне життя, кейси, ситуації з практики

У відповідях учителів на відкриті питання щодо оцінки підручника, наголошено на такому:

«Підручник – яскравий, сучасний, з достатньою кількістю е-додатків»;

«Гнучкість: підходить як для офлайн, так і онлайн-навчання»;

«Комплексний, змістовний, доступний, логічний навчальний матеріал».

4.3. Загальна оцінка підручника (за оцінкою вчителів і учнів)

Оцінювання підручника як основного засобу навчання виявило загальну позитивну тенденцію, хоча ставлення до нього залишається диференційованим (Табл. 2). Зрозумілість викладу обидві групи оцінили як задовільну: M = 3,88 (SD = 1,22), 67,4% дають високі оцінки (4–5) і M = 4,18 (SD = 1,02); високі оцінки – 78,4% серед учителів, хоча 16,5% учнів обрали нижчі бали (1–2), що свідчить про наявність певної групи, для якої текст підручника залишається

складним. Завдання підручника отримали помірну оцінку: учні зафіксували M = 3,71; SD = 1,30 (62,3% високих балів), учителі – M = 3,98; SD = 1,12 (70,6%). Слід зазначити, що учні оцінювали передусім зрозумілість і цікавість завдань, тоді як вчителі – їхню придатність для організації групової та пошукової роботи учнів.

Показник недискримінаційності підручника отримав стабільно високі бали як від учителів, так і від учнів (M = 3,95; SD = 1,05; (70,1%) – серед учнів; M = 4,22; SD = 0,98 (80,3%) – серед учителів), що свідчить про відповідність навчальних матеріалів принципам інклюзивності.

Загальна оцінка підручника продемонструвала найбільший розрив між групами респондентів: учні оцінили його на M=3,81 (64,0% високих балів), тоді як учителі – на M=4,21 (79,8%). Цей розрив проявляється і в готовності рекомендувати підручник: серед учителів таких 81,6%, серед учнів – 64,7%.

Таблиця 2.

Оцінка підручника учнями та вчителями за окремими критеріями (M, SD, % 4–5)

Параметр	**Учні (n=1333) M**	**SD**	**% (4–5)**	**Учителі (n=218) M**	**SD**	**% (4–5)**
Зрозумілість тексту	3,88	1,22	67,4	4,18	1,02	78,4
Послідовність подачі	3,74	1,28	61,9	—	—	—
Прикладний характер завдань	3,71	1,30	62,3	4,11	—	77,5
Пошуковий характер завдань	3,43	1,35	48,7	—	—	—
Диференціація завдань (оцінка вчителів)	—	—	—	3,98	1,12	70,6
Недискримінація / інклюзивність	3,95	1,05	70,1	4,22	0,98	80,3
Загальна оцінка підручника	3,81	1,30	64,0	4,21	1,00	79,8
Готовність рекомендувати	62,5 %	—	—	81,6 %	—	—

Примітка. Оцінювання за шкалою Лайкерта 1–5. M – середнє арифметичне; SD – стандартне відхилення; % (4–5) – частка високих оцінок. «—» – дані з відповідної шкали у відповідній

групі відсутні (учнівська анкета не містила окремого запитання про достатність часу; SD для окремих шкал учителів потребує уточнення за первинними даними).

5. ОЦІНКА УРОКІВ ТА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

5.1. Оцінки учнів

Учні оцінювали уроки громадянської освіти та процес навчання за вибраними параметрами за шкалою 1–5 (Рис. 10).

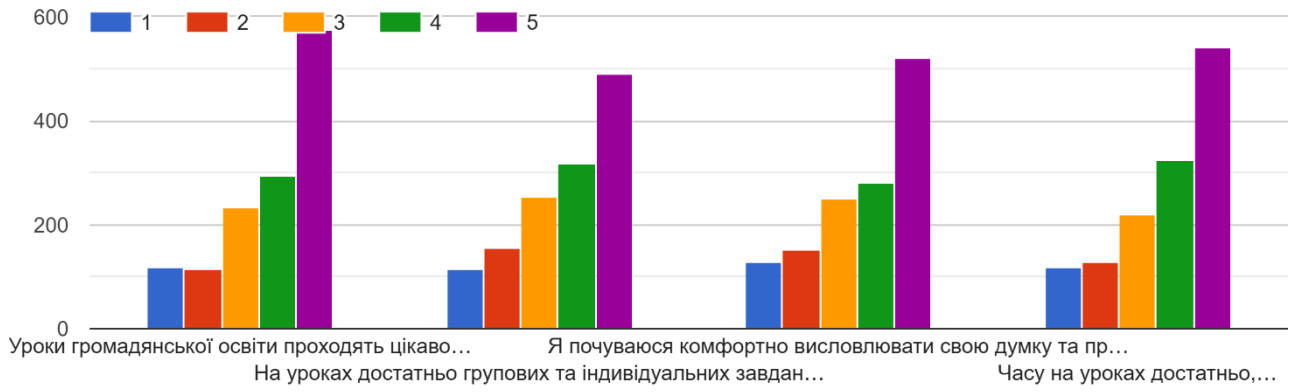

Рис. 10. Діаграма відповідей учнів щодо уроків та навчального процесу за вибраними параметрами (скріншот з Google Форми анкети для учнів)

Загальний результат оцінки учнями уроків і навчального процесу представлений в таблиці нижче.

Параметр	Серед.	Висок. (4–5)	Пометун	Васильків
Уроки цікаві й різноманітні	**3.82**	**65.2%**	**3.90**	**3.53**
Достатньо групових/індивідуальних завдань	**3.68**	**60.6%**	**3.77**	**3.49**
Комфортно висловлювати думку	**3.69**	**60.2%**	**3.78**	**3.61**
Часу достатньо	**3.78**	**65.0%**	**3.83**	**3.75**
Загальна оцінка предмета	**3.99**	**71.7%**	**4.06**	**3.80**

Найвищий показник має «Загальна оцінка предмета» (M=3,99, 71,7%). -Це свідчить про те, що курс у цілому сприймається позитивно навіть тоді, коли

окремі його аспекти отримують нижчі бали. Уроки загалом оцінюються як цікаві (65,2%), проте показники достатності часу (65,0%) та групових завдань (60,6%) є дещо нижчими, що корелює з даними вчителів про дефіцит навчального часу.

Параметр «Комфортно висловлювати думку» (M=3,69; 60,2%) демонструє, що четверо з десяти учнів не почуваються цілком вільно на уроці. Це важливий сигнал для рефлексії: формування безпечного середовища для висловлювання думок залишається однією з ключових умов успіху громадянської освіти. Ті самі тенденції демонструють відповіді учнів на відкриті питання. Наприклад:

«Уроки дуже цікаві та різноманітні, можна висловлювати свої думки і слухати думки однокласників»;

«Навчальний процес мене цікавить, але хотілось би трішки менше групових завдань»;

«Сумно, що онлайн-вчитель – хотілося б більше часу на обговорення»;

«Дуже багато домашнього завдання, не встигаємо зробити завдання на уроці».

5.2. Методичний потенціал підручника: оцінка вчителів

Учителі загалом позитивно оцінюють потенціал підручника щодо ефективної організації пізнавальної діяльності учнів у навчанні громадянської освіти. Методичний апарат підручника: всі параметри отримали оцінки в діапазоні M=3,96–4,19. Показово, що до п'ятірки найвищих оцінок увійшли саме методичні складники підручника: «Різні форми роботи» (M=4,12), «Корисність рубрик» (M=4,16) та «Практичні завдання» (M=4,11). Це свідчить про те, що вчителі високо цінують прикладний інструментарій видання та його функціональність у щоденній роботі.

У відповідях учителів на відкриті питання щодо методичного апарату підручника було виокремлено таке:

«Методичний апарат є сучасним та спонукає до активної співпраці»;

«Матеріал орієнтований на підлітків, зокрема використовується формат коміксів, що підвищує зацікавленість учнів та полегшує сприйняття складних тем»;

«Учням дуже подобаються теми, що безпосередньо пов'язані з їхнім реальним досвідом та емоціями».

5.3. Узагальненні дані щодо організації навчання

Дані щодо організації навчального процесу дозволяють охарактеризувати типовий урок громадянської освіти як такий, що включає елементи діяльнісного навчання, проте з нерівномірною інтенсивністю їх застосування. Використання різноманітних методів навчання обидві групи оцінили порівняно високо: вчителі – M≈4,1 (75,2% % обрали 4–5 балів), учні – M≈3,7 (65,2%). Утім, така різниця в оцінках вказує на те, що не всі методичні зусилля вчителів однаковою мірою резонують із безпосереднім досвідом учнів.

Групова робота, яка є одним із ключових форматів діяльнісного навчання, застосовується, за оцінками вчителів, досить регулярно (M = 4,12; SD = 1,15), тоді як учні оцінюють її частоту дещо нижче (M = 3,68; SD = 1,31).

Комфорт висловлювання власної думки обидві групи оцінили на помірно високому, але не максимальному рівні: M=3,76 (SD= SD = 1,10) серед учителів і M = 3,69 (SD = 1,34) серед учнів, з часткою високих оцінок 65% і 60% відповідно. Отримані показники підтверджують, що безпечне дискусійне середовище загалом формується, однак для частини учнів бар’єр для вільного висловлювання власних думок усе ще залишається.

За оцінками учнів, часу на уроці загалом вистачає для опрацювання матеріалу й виконання завдань (M = 3,78; SD = 1,31; n = 1333): 64,97% учнів оцінюють його достатність як високу (4–5), тоді як 18,6% – як низьку (1–2). Водночас відкриті відповіді деталізують ці результати: попри загалом позитивні оцінки, учні відчувають нестачу часу для реалізації діяльнісних форматів роботи. Типові репліки учнів такі: «Іноді не встигаємо зробити завдання», «Багато тем – мало часу на вправи та обговорення», «Хотілося б більше часу на дискусії». Учителі в середньому оцінюють відповідність обсягу

матеріалу кількості годин дещо вище (M = 4,07; SD = 1,15; n = 218; 73,4% – високі оцінки) (Табл. 3).

Таблиця 3.

Оцінки досвіду організації навчання учнями та вчителями

Параметр	Учні (n=1333) M	SD	% (4–5)	Учителі (n=218) M	SD	% (4–5)
Різноманітність форм роботи на уроці	3,82	1,31	65,2	4,12	1,15	75,2
Наявність групових та індивідуальних завдань	3,68	1,31	60,6	4,11	—	77,5
Комфорт висловлювання власної думки	3,69	1,34	60,2	3,76	1,10	64,7
Достатність навчального часу	—	—	—	4,07	1,15	73,4

Примітка. Оцінювання за шкалою Лайкерта 1–5. M – середнє арифметичне; SD – стандартне відхилення; % (4–5) – частка високих оцінок. «—» – дані з відповідної шкали у відповідній групі відсутні (учнівська анкета не містила окремого запитання про достатність часу; SD для окремих шкал учителів потребує уточнення за первинними даними).

6. ЕЛЕКТРОННИЙ ДОДАТОК: ВИКОРИСТАННЯ ТА ОЦІНКИ

6.1. Оцінки е-додатка вчителями

На питання «Чи користуєтеся ви електронним додатком?» учителі відповіли: «Так» – 89 осіб (40,8%), «Іноді» – 88 осіб (40,4%), «Ні» – 41 особа (18,8%). Отже, понад 80% педагогів принаймні час від часу використовують е-додаток, що є суттєвим результатом для першого року впровадження курсу. Водночас систематичне використання («Так») зафіксовано менше ніж у половини опитаних. Це підтверджує загальну закономірність: цифровий ресурс є доступним, проте його повноцінна методична інтеграція потребує додаткового часу та підтримки.

Е-додаток оцінений як корисний для підготовки та використання на уроці (M=4,06), однак значна частка вчителів використовує його передусім як

інструмент для домашніх завдань (M=3,55). Зручність інтерфейсу оцінена на M=3,88, що є найнижчим показником серед трьох параметрів (див. табл. нижче)

Параметр е-додатка	Середнє	% оцінок 4–5
Е-додаток корисний для уроків	4.06	73.4%
Е-додаток тільки для ДЗ	3.55	56.9%
Інтерфейс е-додатка зручний	3.88	67.9%

Учні також фіксують технічні проблеми: завдання зависають, тести «злітають», складно знайти потрібний розділ. Це важливий сигнал для технічного вдосконалення платформи. Це знаходить підтвердження у відповідях учителів на відповідні відкриті питання. Наприклад:

«Матеріали е-додатку дуже подобаються учням – але хотілось би більше інтерактивних вправ»;

«Тести в електронному додатку бажано зробити більш інтерактивними; обираються не ті відповіді»;

«QR-коди з переходом на інтерактивні тести та короткі анімаційні відео пояснення до найскладніших тем були б дуже корисними»

6.2. Загальна оцінка е-додатка

Е-додаток оцінюється як корисний обома групами респондентів: учні – M = 3.76; SD = 1.30; % (4–5) = 65.1%; вчителі – M = 4.06; SD = 1.04; % (4–5) = 73.4%. Відзначається також зручність і доступність інтерфейсу е-додатку, простота у використанні. Утім, частка вчителів, які застосовують його регулярно, становить менше ніж 50%, а в коментарях трапляються зауваження щодо технічних та інтерфейсних аспектів роботи.

7. ТРУДНОЩІ ТА ВИКЛИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ

7.1. Головні труднощі вчителів

Аналіз відкритих відповідей на питання «Які складності виникли в організації навчання?» дозволив згрупувати основні виклики за такими напрямами (детальніше у таблиці нижче):

Категорія труднощів	Кількість згадок	Частка серед відповідей
Методичні матеріали (нестача сценаріїв, ресурсів)	73	33,5%
Брак навчального часу (0,5 год/тижд.)	44	20,2%
Відсутність друкованих підручників	28	12,8%
Дистанційне навчання та технічні умови	5	2,3%
Відключення електроенергії	5	2,3%

Нестача методичних матеріалів є найгострішим викликом: вчителі мають підручник, але потребують структурованих сценаріїв уроків, диференційованих завдань, інструментів оцінювання. Брак часу є системною проблемою: 0,5 год/тиждень дозволяє лише поверхнево опрацьовувати теми.

Окремою проблемою є несвоєчасне або відсутнє постачання друкованих підручників – це помітно обмежує можливості навчання, особливо в умовах нестабільного інтернету.

У висловлюваннях учителів щодо складності організації навчання простежуються такі аспекти:

«Брак навчального часу. 0,5 годин на тиждень не завжди дозволяє повноцінно опрацювати теми, провести дискусії, практичні завдання та рефлексію»;

«Відсутність методичних матеріалів у вільному доступі: використовую виключно матеріали підручника»;

«Програма складена відповідно до можливостей, але — забагато матеріалу для 0,5 год у тиждень на одну тему».

7.2. Труднощі учнів: теми та завдання

На відкрите питання «Які теми або завдання були найскладнішими?» учні найчастіше вказували таке:

- теми, пов’язані з демократією, правовим устроєм і функціонуванням органів влади (через складну термінологію);
- розділ «Громадянська абетка: від прав до обов’язків» (через значний обсяг нових понять);

- завдання з аналізу нормативно-правових документів;
- тема «Ідентичність людини: хто я?» (через абстрактність і особистісну чутливість змісту);
- завдання, що потребують формулювання та аргументації власної позиції.

Важливо зауважити, що значна частина учнів відповіла «таких тем не було» або «все було легко». Це може свідчити як про високу якість і доступність викладу матеріалу, так і про потенційно недостатнє методичне навантаження в окремих учнівських колективах.

7.3. Труднощі у користуванні е-ресурсами (відповіді учнів)

63,5% учнів зауважили, що труднощів не виникало або не описали їх. Серед викликів, які вказали інші респонденти, можна виокремити:

- технічні аспекти: затримки в роботі тестів («зависання»), некоректне відображення обраних відповідей, складнощі з навігацією розділами;
- обмеження доступу: нестабільне інтернет-з'єднання, що перешкоджає повноцінній роботі;
- особливості інтерфейсу: незрозуміла логіка побудови ресурсу для певної частини користувачів.

7.4. Проблеми з навчальним часом

Окремим фокусом аналізу було питання щодо навчального часу. Обидві групи респондентів зафіксували проблему його нестачі, але з різних позицій: учні частіше зазначали, що не встигають виконати завдання на уроці, тоді як учителі – що обсяг програмного матеріалу перевищує доступний час. Серед труднощів упровадження, визначених вчителями у відповідях на відкрите запитання, домінують три категорії: методичні труднощі (нестача готових матеріалів, сценаріїв уроків, диференційованих завдань) – 51,1%; брак навчального часу – 30,9%, оскільки обсяг програмного матеріалу перевищує

доступний час; організаційні проблеми (технічне забезпечення, великі класи) – 17,1% (Рис. 11).

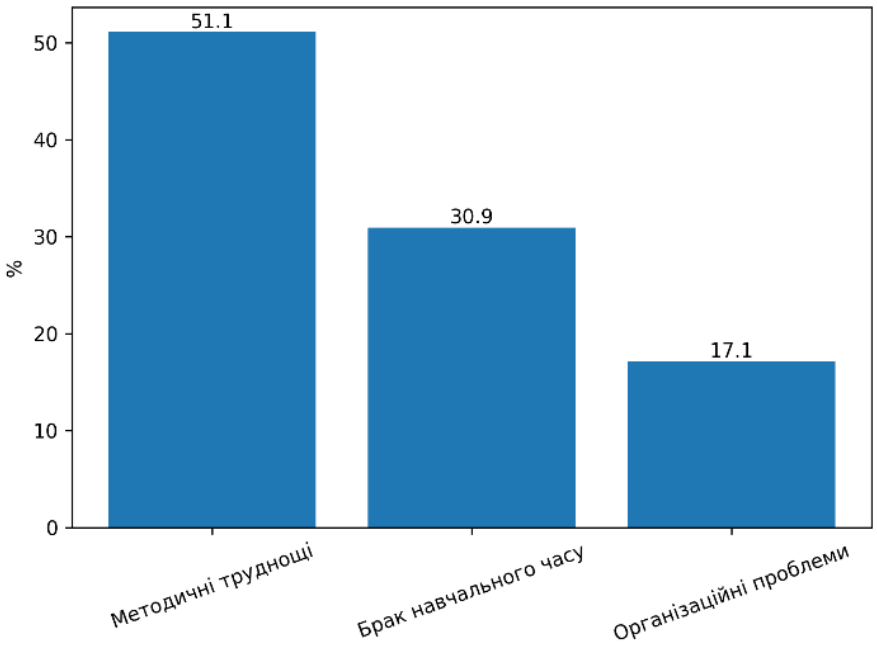

Рис.11. Труднощі впровадження курсу громадянської освіти (за оцінками вчителів у %)

Отримані результати дозволяють розглядати перший рік упровадження курсу «Громадянська освіта» у 8 класі як етап із виразною позитивною динамікою. Проте виявлені системні бар'єри перешкоджають повній реалізації його потенціалу.

Насамперед фіксується стійка асиметрія в оцінках учителів і учнів: за всіма ключовими показниками вчителі демонструють більш оптимістичне сприйняття курсу. Такий «зсув оптимізму» описано в міжнародних дослідженнях (Schulz et al., 2023), де його пов'язують із різницею позицій оцінювання. Отримані нами дані уточнюють це пояснення: йдеться не про розбіжність у ставленні до курсу, а про відмінності в оцінюванні інтенсивності та якості навчального досвіду.

Виявлено розбіжності й у трактуванні освітніх результатів. Для учнів цінність курсу визначається передусім його прикладним характером (права, участь, розв'язання повсякденних ситуацій), тоді як учителі акцентують на довготривалих ефектах – розвитку громадянської позиції та критичного

мислення. Така відмінність загалом узгоджується з підходами OECD (2019), однак результати показують: недостатня «видимість» цих ефектів для учнів на ранніх етапах може знижувати їхню мотивацію. Різниця в оцінках (M = 4,03 проти M = 3,82) відображає певну невідповідність між задекларованими цілями та їх реальним проживанням у навчальному процесі.

Суттєвим є розходження між потенціалом діяльнісного підходу та його практичним утіленням. Попри наявність у матеріалах дослідницьких і проєктних завдань, їх використання залишається фрагментарним. Це свідчить, що ключовим викликом є не оновлення змісту, а здатність освітньої практики стабільно відтворювати активні формати навчання.

Проблема часу постає як багатовимірна. Учителі інтерпретують її передусім як невідповідність обсягу програми кількості годин (30,9%), тоді як учні відчувають її безпосередньо на уроці – як брак часу для виконання завдань та обговорень. На відміну від поширених трактувань, отримані дані вказують на те, що обмеження зумовлені не лише кількістю годин, а передусім способами організації навчального процесу в умовах діяльнісного підходу.

Найбільш вираженим бар’єром для вчителів є методичні аспекти (51,1%). Вчителі відчувають потребу в структурованих сценаріях уроків, диференційованих завданнях та інструментах оцінювання. Цей показник узгоджується з висновками IEA ICCS 2022 (Schulz et al., 2023), проте демонструє значно більшу вагу порівняно з організаційними чи технічними чинниками. Отже, якісна методична підтримка є критичною умовою успішної реалізації потенціалу курсу.

Позитивне сприйняття електронного додатка (учні: M = 3,76; учителі: M = 4,06) підтверджує потенціал цифрових ресурсів для підвищення залученості, однак їх використання залишається обмеженим. Це вказує, що ефективність цифрових інструментів визначається не їх наявністю, а ступенем інтеграції в педагогічні практики.

Поряд із цим, аналіз учнівських відгуків показує, що навіть за загальної прихильності до курсу частина учнів відчуває певний бар’єр при публічному

висловлюванні думок або не повною мірою усвідомлює його практичне значення. Це підкреслює важливість урахування не лише змістових результатів, а й комунікативних та психологічних умов навчання як складника ефективності.

8. НАЙЦІКАВІШІ ТЕМИ ТА ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД

8.1. Що було найцікавішим для учнів

Відповіді на питання «Які теми або завдання були найцікавішими?» дозволяють виокремити теми, які найбільше зацікавили учнів. Це:

«Демократія та народне волевиявлення / Шлях України в майбутнє»

«Мої цінності: які вони»

«Ідентичність людини: хто я»

«Права людини та захист прав громадян»

«Громадянська участь та відповідальність»

«Булінг та кібербулінг – власний досвід учнів»

«Медіаграмотність: фейки, маніпуляції, безпека в інтернеті»

«Волонтерство та соціальні ініціативи»

Ключовим чинником популярності цих тем є їхня кореляція з особистим досвідом учнів та актуальним суспільним контекстом. Найвищий рівень мотивації демонструють розділи, у яких підлітки ідентифікують власну роль, усвідомлюють можливості для прийняття рішень та бачать практичне застосування набутих знань.

Серед відповідей учнів на зазначені вище відкриті питання, зокрема, такі:

«Найцікавішими були теми про права людини, демократію, правила співжиття в суспільстві та приклади з реального життя. Сподобались завдання, де можна було висловлювати власну думку»;

«Коли ми говорили про гроші та банківські картки — це дійсно корисно»; «Тема про дискримінацію — важлива і чіпляє».

8.2. Що відзначають вчителі як найцікавіше

Учителі виокремлюють такі теми:

«Мої цінності» та «Цінності громадян/громадянок України»
«Демократія та самоврядування»
«Права людини та їх захист»
«Медіаграмотність і безпека в цифровому просторі»
«Соціальна активність громадян» і «Громадянська участь»
«Мистецтво жити з іншими людьми та ідеями»

Учителі акцентують на високій ефективності тем, що забезпечують суб'єктність учнів та стимулюють живий діалог. Головними інструментами залучення аудиторії залишаються інтерактивні методи навчання: дискусії, аналіз практичних кейсів та групові форми роботи.

Учителі, відповідаючи на відкриті запитання про найцікавіші теми для учнів, зазначили таке:

«Учням подобається матеріал, що сприймається як «життєвий»: теми, які пояснюють їхні права, правила поведінки у фінансовому світі»;

«Теми про маніпуляції в інтернеті та рекламу викликали найбільший інтерес, бо це те, з чим учні стикаються щодня в Instagram чи TikTok»;

«Найбільший інтерес: тема про ідентичність та «Хто я»; теми, де учні можуть висловлювати власні позиції і обговорювати реальні події в Україні».

9. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

9.1. Пропозиції учнів

Найпоширеніші пропозиції учнів (відкриті відповіді):

- Більше інтерактивних завдань, ігор, відеоматеріалів
- Більше прикладів з реального та сучасного життя (менше теоретичних визначень)
- Більше ілюстрацій та схем у підручнику
- Менше домашніх завдань, більше опрацювання на уроці
- Покращити стабільність і зручність е-додатка (тести, навігація)
- Більше часу для дискусій і групових завдань
- Короткі підсумки в кінці кожного параграфа
- Ментальні карти та інтелект-карти для структуризації матеріалу

9.2. Пропозиції вчителів

Учителі пропонують:

- Підготувати готові сценарії уроків з акцентом на диференціацію
- Додати більше онлайн-вправ і безкоштовних відеоматеріалів із прив'язкою до тем
- Забезпечити QR-посилання на короткі відео/анімації до найскладніших тем
- Включити завдання для діагностичного і підсумкового оцінювання за групами результатів
- Скоротити обсяг тексту в окремих параграфах або розбити на блоки
- Збільшити кількість годин (або залишити курс на рік, а не на семестр)
- Маркувати рівні складності завдань безпосередньо в тексті
- Додати матеріали для дітей з ООП

У відповідях учителів на відкриті питання щодо вдосконалення впровадження курсу було виокремлено таке:

«Предмет потрібний. Має пройти певний час, щоб встановилося розуміння необхідності цього курсу, його практичної складової»;

«Я б хотів, щоб предмет збільшили та зробили програму і на 5 клас, тому що на мою думку його потрібно викладати з 5 класу»;

«Вважаю, що предмет актуальний, особливо в умовах війни і тому, що Харків – прифронтове місто».

Узагальнюючи, зауважимо: курс «Громадянська освіта» у 8 класі демонструє високий потенціал у формуванні громадянських компетентностей учнів. Водночас його ефективність визначається насамперед якістю методичної підтримки, раціональною організацією навчального часу та узгодженістю освітніх очікувань учнів і вчителів. Результати слід інтерпретувати з урахуванням обмежень дослідження, задекларованих на початку цієї роботи.

10. КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

10.1. Що працює добре

1. Високий рівень зацікавленості курсом. Понад 60% учнів вважають курс актуальним, а 65,7% наголошують на його прикладній користі для розуміння

прав та обов'язків. Загальна оцінка предмета (M = 3,99) та готовність 75,2% учителів продовжувати роботу за обраною програмою свідчать про успішне впровадження курсу.

2. Схвальна оцінка підручника учасниками освітнього процесу. Учителі оцінили видання на M = 4,32 (88,1% респондентів поставили 4–5 балів), відзначивши високу відповідність параметрам недискримінації та гендерної рівності. Учнівська аудиторія загалом підтримує такий вибір: 64,7% опитаних рекомендують підручник своїм наступникам.

3. Стале залучення цифрового компонента. Е-додаток став органічною частиною навчання: його використовують 81,2% учителів, а оцінка його корисності (M = 4,06) підтверджує ефективність цифрового супроводу курсу.

4. Пріоритетність тем, релевантних життєвому досвіду учнів. Розділи, присвячені демократії, правам людини, ідентичності, медіаграмотності та волонтерству, є стабільними лідерами за рівнем інтересу. Це засвідчує обґрунтованість тематичного наповнення модельної навчальної програми та його відповідність запитам сучасного підлітка.

10.2. Що потребує уваги

1. Методичний дефіцит як ключовий бар'єр. Понад половина відповідей учителів (51,1%) щодо труднощів стосується нестачі методичного супроводу. Запит на готові сценарії уроків, диференційовані завдання та інструментарій оцінювання є критичним – без цих ресурсів якість реалізації курсу залишається нерівномірною.

2. Брак часу як системний виклик. Норматив навчального часу – 0,5 год/тиждень визнано основним організаційним бар'єром (44 прямі згадки). Учні відчувають дефіцит часу безпосередньо на уроці під час дискусій, тоді як учителі наголошують на неможливості повноцінного опрацювання змісту тем у межах наявної сітки годин.

2. Асиметрія оцінювання курсу вчителями та учнями. За всіма параметрами вчителі оцінюють результативність курсу значно вище, ніж учні (наприклад,

оцінка інтересу учнів: вчителі – 71,6%, учні – 59,3%). Ця розбіжність є системною ознакою, описаною в міжнародних дослідженнях, і потребує цілеспрямованої педагогічної рефлексії.

3. Створення безпечного середовища для висловлювань. Лише 60,2% учнів почуваються комфортно під час висловлення власної думки. Створення психологічно безпечного простору для дискусій є критичною передумовою реалізації цінностей, закладених у змісті підручника.

4. Необхідність технічної та ергономічної модернізації е-додатка. Учні вказують на технічні збої та складну навігацію. Систематичне використання додатка вчителями (41%) свідчить про наявність значного потенціалу, який може бути реалізований через спрощення інтерфейсу та якісне педагогічне супроводження.

10.3. Що потребує подальших досліджень

Перспективи подальших розвідок пов’язані з аналізом впливу конкретних педагогічних практик на формування громадянських компетентностей учнів, вивченням ефективності різних моделей організації діяльнісного навчання, а також оцінюванням результативності інструментів методичної підтримки вчителів. Окремого вивчення потребує питання інтеграції цифрових ресурсів у структуру уроку та їхнього впливу на навчальну мотивацію і результати навчання здобувачів освіти.

10.4. Рекомендації

Для Міністерства освіти і науки України та видавців:

- **Розробити відкритий банк методичних матеріалів.** Створення загальнодоступного безкоштовного ресурсу із поурочними сценаріями (зокрема 15–20-хвилинними діяльнісними блоками), банком диференційованих завдань та інструментарієм для формувального й підсумкового оцінювання.

- **Підготувати робочий зошит до підручника.** Розроблення друкованого або інтерактивного посібника, що доповнює зміст підручника та сприяє структуруванню самостійної та практичної роботи учнів.
- **Переглянути обсяг навчального часу.** Розглянути можливість збільшення кількості годин на вивчення курсу або його розширення на два навчальні семестри для забезпечення глибини опрацювання тем.
- **Провести комплексну технічну модернізацію е-додатка.** Забезпечення стабільності роботи тестових модулів, розроблення інтуїтивно зрозумілої навігації, інтеграція QR-посилань безпосередньо в логіку уроку та створення можливості роботи в офлайн-режимі.

Для закладів загальної середньої освіти:

- **Інтегрувати тематику курсу «Громадянська освіта» у систему методичної роботи.** Забезпечити постійний обмін практичним досвідом між учителями на рівні шкільних та професійних спільнот (ШМО, РМО) для спільного розв'язання методичних дефіцитів.
- **Практикувати ціннісну рефлексію як обов’язковий елемент уроку.** Наприкінці кожного уроку приділяти час усвідомленню учнями ціннісних аспектів теми, що дозволить зробити навчальні результати «видимими» та значущими для них.
- **Формувати культуру безпечного висловлювання на уроках.** Цілеспрямовано впроваджувати правила ведення дискусій, які гарантують кожному учневі право на власну думку без страху критики, що є базовою умовою реалізації цінностей громадянської освіти.

Для вчителів:

- **Будувати урок за принципом «від прикладного запиту».** Вибудовувати логіку уроку через послідовність: розгляд реальної життєвої ситуації → вихід на ціннісний рівень → теоретичне узагальнення. Такий підхід забезпечуватиме найвищу мотивацію підлітків.

- **Активно впроваджувати е-додаток у структуру уроку.** Використовувати цифровий компонент як базовий інструмент (для формувального оцінювання, роботи з медіаконтентом чи самостійного пошуку), а не як епізодичне доповнення до уроку.
- **Розширювати простір для учнівської суб'єктності.** Надавати учням більше можливостей для аргументованого висловлювання власної позиції та систематично впроваджувати інструменти самооцінювання, що сприяє усвідомленню ними власних навчальних досягнень.

Декларація про використання інструментів штучного інтелекту

Інструмент: ChatGPT (OpenAI). Мета використання: структуризація та стилістичне ущільнення тексту, мовне редагування, допомога в оформленні таблиць і рисунків. Характер внеску: допоміжний; всі наукові інтерпретації, висновки та відповідальність за зміст належать авторкам.

Заява про доступність даних (Data Availability Statement)

Первинні дані цього дослідження не є загальнодоступними через етичні міркування та вимоги конфіденційності. Анонімізовані дані можуть бути надані авторками за обґрунтованим запитом у межах, що не порушують права респондентів і домовленості щодо використання матеріалів дослідження.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

У підготовці цього аналітичного звіту та проведенні дослідження ми спиралися на фундаментальні дослідження в галузі дидактики і методики. Зокрема, було залучено наукові праці, присвячені розвитку і трансформації громадянської освіти в Україні та за кордоном, методиці компетентнісного навчання, нормативні документи базової середньої освіти.

Ця теоретична база стала основою для: розроблення анкети для вчителів; визначення критеріїв аналізу даних; структурування результатів дослідження; розроблення практичних рекомендацій.

Такий інтегрований підхід, що поєднує емпіричні дані з глибокими теоретичними напрацюваннями, забезпечив наукову обґрунтованість та практичну цінність представлених у звіті результатів.

Громадянська освіта: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти (2025) / О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г.В. Сєрова. Київ : Видавничий дім «Освіта». https://shkola.in.ua/3300-hromadianska-osvita-8-klas-pometun.html

Громадянська освіта : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти (2025) / І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин. Тернопіль : Астон. https://pidruchnyk.com.ua/2988-gromadianska-osvita-vasylkiv-8-klas-2025.html

Громадянська освіта (н.д.). В *Українська електронна енциклопедія освіти.* Переглянуто 22 квітня, 2026, з https://eduglos.iitta.gov.ua/index.php.

Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. (2018). Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2022-%D1%80#Text

Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти (Пометун та ін.). (2024). https://hromadyanska-osvita-8-kl-pometun-ta-in-27082024.pdf

Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти (Васильків та ін.). (2024). https://hromadyanska-osvita-8-kl-vasylkiv-ta-in-27082024.pdf

Окуньовська, Ю.В. (2023). Становлення громадянської освіти в Україні // *Політичне життя.* (Лип 2023), 13–7. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.2.2

Пометун О.І. (2023). Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України // *Український педагогічний журнал,* 2. 62–72. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72

Пометун, О., Ремех, Т. (2025). Теоретико-методичні основи проєктування підручника для реалізації завдань громадянської освіти у 8 класі Нової української школи. *Проблеми сучасного підручника,* 34. 277–292. DOI : https://doi.org/10.32405/2411-1309-2025-34-277-292

Ремех, Т.О. (2023). Становлення освіти для демократії в Україні на межі XX–XXI століть. Актуальні аспекти змісту суспільствознавчих дисциплін та інноваційні методики і технології їх навчання та викладання. *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph.* Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 244–262. https://lib.iitta.gov.ua/735492/

Ремех, Т.О., Сєрова, Г.В. (2026). Розвиток громадянської компетентності учнів в умовах цифрової та соціальної трансформації суспільства // *Інноваційна педагогіка.* Вип. 92. Том 2. 39–43. https://doi.org/10.32782/ip/92.2.7

Рябовол, Л. Т. (2024) Громадянська компетентність: підходи до визначення поняття : *Конструювання компетентнісно орієнтованого змісту повної загальної середньої освіти* : збірник матеріалів науково-методичних семінарів і науково-практичної конференції, організованих і проведених у 2023/2024 н.р. за участі відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України [Електронне видання]. 196–201. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742330/

Сєрова, Г.В., Ремех, Т. О. (2024). Особливості формування змісту навчання громадянської освіти у 8 класі. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2024 рік. Київ : Педагогічна думка. 168. https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2025/01/Anotovani-rezultaty-2024_.pdf

Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти (2024). https://mon.gov.ua/static-bjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2024/09.08.2024/typova-osvitnya-prohrama-dlya-5-9-klasiv-zzso-1120-vid-09082024.pdf

Biesta, G. J. J. (2011). *Learning Democracy in School and Society: Education, Lifelong Learning, and the Politics of Citizenship*. Sense Publishers. http://dx.doi.org/10.1007/978-94-6091-512-3

Creswell, J. W. (2014). Research Design: *Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. https://doi.org/10.5539/ELT.V12N5P40

Council of Europe. (2018). *Reference Framework of Competences for Democratic Culture* (Vol. 1–3). https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573/16807bc66c

Hoskins, B., Villalba, E., Van Nijlen, D., & Sas, A. (2012). Civic Competence of Youth in Europe: Measuring Cross National Variation Through the Creation of a Composite Indicator. *Social Indicators Research,* 123(2), 431–457. https://doi.org/10.1007/s11205-014-0746-z

Kerr, D. (1999). *Citizenship education: An international comparison.* International Review of Curriculum and Assessment Frameworks, 1(1), 1-23.

OECD (2019). *OECD Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes.* Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/education/2030-project/2019).

Print, M. (2007). Citizenship education and youth participation in democracy. British *Journal of Educational Studies,* 55(3), 325–345. https://doi.org/10.1111/j.1467-8527.2007.00382.x

Redecker, C. (2017). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC107466/pdf_digcomedu_a4_final.pdf

Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., Losito, B., & Agrusti, G. (2023). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022: international report.* Amsterdam: IEA. https://doi.org/10.1007/978-3-031-20113-4

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Пометун Олена Іванівна
Сєрова Галина Володимирівна
Ремех Тетяна Олексіївна

Про стан упровадження курсу «Громадянська освіта» (8 клас) у І семестрі 2025–2026 навчального року

аналітичний звіт

Електронне видання

Обсяг вид. 1,65 авт. арк.

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 8614 від 09.04.2026 р.
Адреса видавництва: 01030, м. Київ, вул. Богдана Хмельницького, буд. 10
https://undip.org.ua